

جمکران، چاه موعودگرایان، و بازار رقابتی دین

توسط مجید محمدی (جامعه‌شناس)

سالانه به طور هفتگی و بالاخص در نیمه □ شعبان میلیون‌ها نفر به زیارت مسجد و چاه جمکران در حاشیه □ قم می‌روند. مقامات دولتی پیش‌بینی می‌کردند که در نیمه شعبان سال ۱۳۹۰ در جمکران، سه میلیون نفر شرکت کنند. (الف، ۱۵ تیر ۱۳۹۰) دولت احمدی‌نژاد سهم بسیار قابل توجهی در ساختن تاسیسات و بسط قابل توجه مسجد جمکران داشته است. (اختصاص بودجه □ یک میلیارد تومانی برای سال ۱۳۸۵؛ آفتاب، ۲۲ شهریور ۱۳۸۴)

غیر از بودجه‌های رسماً اعلام شده، دولت احمدی‌نژاد با خرید کتاب یا روش‌های دیگر مثل هزینه کردن در راهسازی و پارکینگ (آماده‌سازی ۱۳۰ هکتار پارکینگ و پارک‌سوار، مهر، ۲۸ تیر ۱۳۹۰) به این تاسیسات کمک مالی کرده است.

بنا به اعتقاد احمدی‌نژاد و همراهان، جهان در آستانه □ پایان تاریخ است و از همین جهت باید در جهت تحولات مربوطه قرار گرفت: «حادثه دفاع مقدس بشر را وارد دوره نهایی کرد... کاری که ملت ایران در دفاع مقدس انجام داد نشانه‌ای از ورود بشریت به یک دوره جدید است و همه مناسبات عالم را دچار تحول کرد.» (احمدی‌نژاد، الف، ۱۵ تیر ۱۳۹۰) کمک به توسعه □ جمکران بخشی از پروژه □ موعودگرایانه □ دولت احمدی‌نژاد بوده است.

سر برآوردن این تاسیسات در دوره‌ای کوتاه و این میزان زائر چه کمکی به فهم تاریخ شیعه و به طور کلی ادیان و روندهای نهادسازی در آن‌ها می‌کند؟ توسعه □ این تاسیسات با کدام هدف صورت گرفته و از چه فعل و انفعالاتی در ساختار حکومت دینی و دیوان‌سالاری دینی حکایت می‌کند؟ روحانیون قم چه عکس‌العملی در برابر گسترش این تاسیسات داشته‌اند؟

امامی بدون بارگاه

برای مقابر امامان شیعه در عراق و ایران تاسیسات بسیار گسترده‌ای شکل گرفته است. گنبد‌های طلا، مساجد با صحن‌های بسیار بزرگ و باشکوه و موقوفات عظیم، شیعه را در مدفن این امامان از حیث نهادی تثبیت کرده‌اند. سقوط صدام حسین راه را برای سرمایه‌گذاری‌های صدها میلیون دلاری روحانیت حاکم بر ایران از درآمدهای نفتی بر بقاع مقدسان شیعه در عراق باز کرد. (بودجه بازسازی عتبات عالیات تنها در سال ۱۳۹۰، ۱۰۰ میلیون دلار مساوی با بودجه □ وزارت ورزش و جوانان بوده است. آینده نیوز، ۱۸ اردیبهشت ۱۳۹۰) شیعیان برای تاسیس این نهادها برای آن دسته از امامانی که مدفن آن‌ها در عربستان است با سد عظیم وهابیت مواجه هستند.

اما دست شیعیان برای نهادینه ساختن امام غایب در قالب تاسیساتی گسترده در کشور تحت حاکمیت روحانیت بسته نبود. از همین جهت مسجد قدیمی و چاه جمکران برای بخش موعودگرای حاکمیت وسوسه‌کننده به نظر می‌رسید. با رسیدن به قدرت، بلافاصله تنها امام بدون بارگاه در ایران و عراق صاحب عرصه‌ای زمینی شد. روحانیت شیعه و شیعیان موعودگرا با این تاسیسات، باور به چهره‌های مقدس را در عالم خارج عینیت بخشیده‌اند.

خبر آحاد

به گزارش سایت رسمی مسجد جمکران، «بیش از هزار سال پیش در شب سه‌شنبه ۱۷ ماه مبارک رمضان، فرد [ی] صالح به نام حسن مثله جمکرانی به دستور امام زمان فرا خوانده می‌شود. وی در همین مکان فعلی مسجد، حضرت را با جمعی از همراهان ملاقات کرده و دستور بنای مسجد با تشریفات خاص را دریافت می‌کند.» این سایت، هیچ منبع موثق تاریخی برای این نقل قول معرفی نمی‌کند.

غیر از این خبر آحاد (خبری که فی حد نفسه و بدون ضمیمه و قرینه از آن علم به مضمون خبر حاصل نشود) که دارای کمترین وثوق در میان اهل حدیث است، به روایت‌های مرتبط با بازسازی مسجد یا اعتکاف یا زیارت علمای شیعه اشاره می‌شود که از آن‌ها نمی‌توان نتیجه‌ای در مورد صحت ادعای حسن جمکرانی گرفت.

مدعیات مربوط به چاه جمکران آن چنان مورد تردید هستند که مقامات مسجد برای پرهیز از انتقادات برخی روحانیون به صراحت منکر ویژگی خاص چاه هستند: «همان طور که در تابلو [ی] نصب شده بالای چاه عریضه موجود در مسجد درج شده، چاه مذکور هیچ ویژگی خاصی ندارد.» (سایت مسجد جمکران)

اما در عین حال زائران به عریضه‌نویسی و انداختن آن به چاه تشویق می‌شوند: «عریضه‌نویسی از سیره‌های بزرگان بوده آثار و برکات شگفت‌انگیزی از آن ذکر شده است... طریقه آن چنین است که فرد نامه‌ای خطاب به امام زمان با قواعدی که در کتب ادعیه معتبر درج شده می‌نویسد و پس از نوشتن درخواست خود آن را در چاه آب یا آب جاری نظیر رودخانه و جوی آب یا برکه آب می‌اندازد.» (سایت جمکران، بخش چاه عریضه)

اولین نهاد مقدس و اختصاصی موعودگرایان

اما مهم‌تر از چگونگی فهم «خبر واحد» حسن جمکرانی و مقدس یا نامقدس بودن تاسیسات جمکران، (۱) فراهم کردن زمینه اقبال عمومی، (۲) ورود موعودگرایان ایران به بازار رقابتی دین و استفاده □ آنها از این گونه تاسیسات در کسب منابع کمیاب (ثروت، منزلت و قدرت) در سطح داخلی و منطقه‌ای، و (۳) بازاریابی هوشمندانه □ آنها در بازار مذهب است.

ایرانیان همواره در پی آن بوده‌اند که اسلام و نهادها و تاسیسات مذهبی آن را از آن خویش سازند. برگرفتن یا برساختن شیعه با همین هدف صورت گرفته است. تلاش سلطان محمد خدابنده و دستیاران ایرانی وی برای انتقال قبر امام اول و سوم شیعیان به زنجان (در گنبد سلطانیه) نمونه‌ای از این تلاش است.

در مزار شریف افغانستان مقبره‌ای وجود دارد که افراد محلی آن را مقبره □ امام اول شیعیان یا خلیفه □ سوم مسلمانان می‌دانند. در جریان ایجاد این گونه نهادها، راهبردهایی نیز برای جلب زائر در نظر گرفته شده بوده است. اعلام مساوی بودن خواندن دو رکعت نماز در جمکران با خواندن دو رکعت نماز در کعبه (سایت جمکران) اقدامی هوشمندانه برای ایجاد رونق در بازار مذهب در داخل کشور بوده است. جمکران پروژه □ موفقی در ایرانی کردن نهاد مربوط به امام غایب از نظر شیعیان دوازده امامی بوده است.

موعودگرایان در شکل دادن به نهاد زمینی خویش در جمکران آن چنان موفق بودند که حتی علی خامنه‌ای در سفر رسمی به قم در سال ۱۳۸۹ نمی‌توانست در این محل حضور پیدا نکند در حالی که وی به مدعیات کسانی مثل حسن جمکرانی در باب دیدار با امام زمان باور ندارد: «در موضوع انس با آن حضرت و توسل به ایشان نیز آن چه صحیح و مورد نظر است، توجه و توسل از دور است که حضرت مهدی انشاءالله آن را می‌پذیرند، اما برخی ادعاها و مطالب عامیانه در خصوص انس با حضرت، از طریق دیدار حضوری، غالباً دروغ یا تخیلات ذهنی است.» (تابناک، ۱۸ تیر ۱۳۹۰)

خامنه‌ای برای مقابله با اسلام‌گرایان موعودگرا به صراحت همه □ موارد تطبیق افراد با علائم ظهور را نیز غلط و انحرافی می‌خواند (هان منبع).

بسیاری از روحانیون رونق مسجد جمکران را خوش می‌دارند و با بازدیدهای مکرر تلاش می‌کنند آن را از خود کنند. همچنین قدسیت مسجد آن تایید می‌شود چون در جهت تقویت نهادهای دینی تحت نظر روحانیون است، اما با چاه جمکران که رابط بی‌واسطه میان مومنان و امام مورد باور آنهاست مشکل دارند: «این چاه و اعمال آن صحتی ندارد.» (مکارم شیرازی، شیعه آنلاین، ۱۲ تیر ۱۳۸۹)

از الهامات تا تاسیسات

ادیان در شکل اولیه □ خود نخست مجموعه‌ای از شهودها و الهامات و تجربه‌های دینی هستند که بعداً در قالب باورها و ایده‌ها که وجه نمایشی و ارتباطی نیز دارند ریخته می‌شوند و به شکل ایدئولوژی درمی‌آیند.

پس از آن پای مراسم و شعائر به میان می‌آید که باورها را در سطح رفتار فردی نهادینه می‌کنند. پس از آن نوبت به نهادسازی در جامعه و بعد تعین و تجسم ایده‌ها در عالم واقع است. رهروان تشیع از راه ساختن امامزاده‌ها و مساجد و حسینیه‌ها و مدرسه‌های علمیه تلاش کرده‌اند فضای عمومی را در اختیار خود گیرند. مساجد و حسینیه‌ها و مدارس علمیه نهادهایی عرفی‌تر به حساب می‌آیند، گرچه مسجد پس از تاسیس وجه قدسی پیدا می‌کند (نمی‌شود آن را خراب کرد، نباید آن را آلوده کرد یا زنان در ایامی خاص نمی‌توانند بدان‌ها وارد شوند).

اما امامزاده‌ها و مکان‌های مقدس مثل چاه و مسجد جمکران از ابتدا باید با دست‌غیب تاسیس شوند، چرا که باورمندان انتظار وجه قدسی از آنها دارند: نخست کسی خواب می‌بیند که یکی از فرزندان ائمه در نقطه‌ای خاک شده بوده است و بعد باورمندان در آنجا بارگاهی می‌سازند. در طی زمان، این بارگاه توسعه پیدا می‌کند و به محلی برای اجتماعات تبدیل می‌شود. فقدان نهادهای مدنی دیگر این امکان را به متولیان این تاسیسات می‌دهد که گفتمان عمومی را در اختیار خود بگیرند.

روش دیگر ادعای ملاقات با واسطه □ فیض است. همین داستان در مورد شکل‌گیری مسجد جمکران رخ داده است. کسی (مورد اعتماد گروهی از مومنان) ادعا می‌کند که با امام زمان ملاقات کرده و خود وی دستور تاسیس مسجد را داده است. بعد گروهی آنجا مسجدی کوچک ساخته و سپس گروهی دیگر برای پیشبرد اهداف خاص خود (رقابت با دین شریعت‌مدار و روحانی‌محور) این تاسیسات را بسط داده‌اند.

در اینجا دیگر بحث واقعی بودن و واقعی نبودن سر زدن امام زمان به چاه یا ساختگی و غیرساختگی بودن امام غایب محلی از اعراب ندارد. موضوع مهم کارکرد این چاه به عنوان ابزاری برای پاسخ به نیازهای معنوی مومنان در مسیر و جهتی خاص و بسیج عمومی است و قدرتمندان پشت سر داستان، بهره □ خاص خود را در برابر رقبای خود از آن می‌برند.

فشرده‌گی زمان و فرایند عرفی‌گرایی

اتفاقی که تنها در یک دهه در جمکران افتاد در دوره‌های پیش صدها سال طول می‌کشید: از چاهی دورافتاده و مسجدی بسیار کوچک به تاسیساتی چند ده میلیاردی با میلیون‌ها زائر در سال که حتی از میزان زائران حضرت معصومه در مرکز شهر قم کاسته و همین امر مورد شکایت برخی روحانیون واقع شده است.

مردمان نسل‌های پیش به خاطر تحولات کند در نهادهای دینی تصور می‌کردند که این نهادها همیشه همان بوده‌اند که آنها مشاهده می‌کردند، اما به دلیل وجود حکومت دینی و درآمدهای نفتی در اختیار روحانیون و دیوان‌سالاری دینی که تاسیس این نهادها را تسریع بخشیده و نیز تحولات تکنولوژیک و ارتباطی- تبلیغاتی این نهادها درست در پیش چشم ما متولد شده و بزرگ می‌شوند.

همین موضوع است که نهادهای دینی را در چشم عموم به نهادهایی دنیوی تبدیل می‌کند همانند همه □ نهادها که در نقطه‌ای متولد شده، رشد می‌کنند و ممکن است روزی به انجام کار خود برسند. تاثیر سرعت تحولات و فشرده‌گی آنها تنها در حد نهادهای دینی امروز باقی نمی‌ماند و همین عرفی بودن و دنیوی بودن به نهادهای دینی شکل گرفته در گذشته نیز بسط داده می‌شود.

این مقاله الزاما با زتاب دیدگاه رادیو فردا نیست.

© 2011 تمام حقوق این وبسایت بر اساس قانون کپی‌رایت برای رادیو فردا محفوظ است.

http://www.radiofarda.com/content/f2_iran_religion_mahdi_messiah_jamkaran_qom_people_ahmadinejad/24272457.html